

RADIKALIZMNI OLDINI OLISH BO‘YICHA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Fazilat Oripovna Qo‘ysinova

Siyosiy fanlar doktori, dotsent O‘zbekiston

xalqaro islomshunoslik akademiyasi

f.qo'ysinova@iiu.uz

Tel: (99) 826 78 42

Annotatsiya: Maqolada ekstremizm va radikalizmni oldini olish va unga qarshi kurashish bo‘yicha O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilingan. Xususan, islom olami diniy ekstremizm va terrorizm muammosiga duch kelganligi, XX asr oxiri – XXI asr boshlarida musulmon davlatlarida radikal g‘oyalarning tarqatilish jarayoni, diniy ekstremizm va terrorizmga oid harakatlar va mamlakatlar hukumatlari tomonidan ushbu muammoni bartaraf etish choralarining amalga oshirilishi o‘rganilgan. Radikal diniy guruhlar hamda diniy ekstremistik kuchlar faoliyati va tajovuzi ko‘lami nafaqat milliy va mintaqa xavfsizligiga, balki global miqyosda ham tinchlik hamda barqarorlikka tahdidi yoritilgan. Diniy asoslar sababli buzg‘unchi mafkuralar ta’siriga tushib qolgan shaxslarni ijtimoiy va diniy reabilitatsiya qilishning amaliyoti o‘rganilgan. Diniy ekstremizm, radikalizm va terrorizmga qarshi kurash, ya’ni radikal diniy ekstremistik guruhlariga qarshi kurashda xorij tajribasini o‘rganish, ibratli jihatlarini o‘zlashtirish hamda hayotga tatbiq etish mavjud davlatlarning barchasi uchun bir xilda zarur ekanligi asoslantirilgan.

Kalit so‘zlar: diniy ekstremizm, terrorizm, radikallashuv, deradikalizatsiya, diniy reabilitatsiya, islomiy tarbiya, destruktiv g‘oyalar.

Kirish. Jamiyat va zamonaviy dunyo taraqqiyotini ta’minlash uchun radikalizmga, zo‘ravonlikka, ekstremizmga qarshi kurashish yo‘li bilangina erishish mumkinligini hayotning o‘zi ko‘rsatmoqda. “XX asr oxirlarida din niqobi ostidagi guruhlar islomning yashil bayrog‘idan foydalangan holda harakat qilishlari, ularning radikal to‘lqinlarini tezda ilg‘ashning imkonini yo‘qotdi”[1]. XXI asr boshlariga kelib ichki va tashqi omillar sababli ayrim mamlakatlarda islom dinining siyosiy lashuvi hamda radikallashuvi kuzatildi. Radikalizmga, zo‘ravonlikka, ekstremizmga qarshi kurash muammosi nafaqat O‘zbekiston yoki Markaziy Osiyo uchun, balki, butun musulmon mamlakatlari uchun ham o‘ta dolzarb masalalardan, muammolardan biriga aylandi.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Ingliz radikalizmining asosiy g‘oyalari utilitarizm asoschilari hisoblangan I.Bentam va Dj.S.Mill singari nazariyotchilar ta’siri ostida shakllangan. Rossiyalik olim S.Samoylov tadqiqotida

radikalizm g'oya emas balki xulq-atvor modeli deya keltirilgan. olim Y.Yaxyoyev radikalizmni ilg'or inqilobiy rivojlanishni nazarda tutuvchi konstruktiv, buzg'unchi konservatizmni ilgari suruvchi destruktivn yunalishga ajratadi. Olim har ikkala yo'nalish ham mavjud hokimiyat tizimini va jamiyat asoslarini yo'q qilishni nazarda tutishini ta'kidlaydi.

- **Tahlil va natijalar (Analysis and results).** Zo'ravon radikalizmga qarshi kurasha borasida turli davlatlarning o'ziga xos uslublari, hayotiy tajribalari mavjud bo'lib, quyida ushbu tajribalarni tahlilga tortamiz.

Radikalizmga qarshi kurashayotgan davlatlardan biri – Saudiya Arabistoni. Arabiston yarim orolida joylashgan ushbu mamlakat, garchi islom dinining markazi, jamiyatning bir muncha konservativligi bilan ajralib tursada, radikalizmga qarshi kurashish bo'yicha juda katta tajribaga egaligi bilan ham alohida e'tiborga molik davlat hisoblanadi. So'nggi yillarda radikal kuchlar tomonidan Internet tarmog'idan o'z g'oyalarini kengroq tarqatish va shu yo'l bilan o'z tarafdorlari sonini orttirishga bo'lgan urinishlarining ortib borishi sharoitida Saudiya hukumatini jamiyat va undagi yoshlar qatlamining radikallasuvi oldini olish borasida profilaktik choralarni kuchaytirishga undamoqda. Mamlakatning Din ishlari bo'yicha vazirligining yordami bilan islom ulamolari, olimu-fuzalolari radikal g'oyalar ta'siriga tushib qolganlar bilan aloqaga kirishadilar va ular bilan bahs yoki muloqotga kirishishdan oldin qamoqxonalarda radikal qarashlari uchun jazo muddatini o'tayotganlar bilan bo'lgan muloqot tajribalaridan foydalangan holda, sayt foydalanuvchilaridan diniy talqinlari borasidagi Qur'on talqinlarini tushuntirib berishlarini so'raydilar[2]. Bunday yozishmalar Internet tarmoqlariga joylashtiriladi va boshqa foydalanuvchilarni islomning va uning g'oyalarining zo'ravonlikka qarshi ekanligidan xabardor qilishda foydalaniladi.

Garchi, radikallasuv jarayoniga turli yoshdagilar duch kelsalarda, odatda o'smirlar va yoshlar qatlami o'zligini anglashga bo'lgan intilishlari yoki daxldorlik hissi tufayli zo'ravon ekstremizm va terroristik radikallasuv mafkuralari uchun nozik qatlam hisoblanadi. Bunday amaliyot joriy qilinishida ko'plab G'arbiy Yevropa mamlakatlari tajribalaridan ham foydalaniladi. Ular ichida – radikallasuv hodisasini o'rganish va shu asosda, radikallasuv ehtimoli yuqori bo'lgan yoshlar qatlamini maktabdan tashqari mashg'ulotlarga (sport, turizm, dunyoviy fanlar, kosmonavtika va xokazo), volontyorlik sohasiga keng jalb qilish (masalan, keksalarning uylariga tashriflar, masjidlar va ijtimoiy maskanlarni tozalash, turli konkurslar tashkil qilish va o'tkazish, mehnat va ta'lim yordamlarini ko'rsatish, ota-onalarga yordam berish keng jalb qilish tashkil qiladi. Bunday faoliyatning katta qismi yoshlar tashkilotlari bilan ishlashga yo'naltirilmoqda.

Shular bilan bir qatorda, Saudiya Arabistoni ichki ishlar vazirligi qoshidagi Media-maslahat qo'mitasi maktablar va masjidlar uchun ko'plab o'quv materiallari va

broshyuralar chop qiladi. Ushbu qo'mitaning asosiy ishi yoshlar o'rtasida ta'lim va targ'ibot ishlarini kuchaytirishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyatga ega. OAVlar va boshqa axborot kanallari orqali yoshlarning ekstremistik kuchlar ta'siriga tushib qolishlarining asosiy sababi sifatida islomni to'g'ri va aql bilan tushunmaganligi ko'rsatiladi.

Shuningdek, hukumat tomonidan radikallashuvga qarshi siyosiy va huquqiy choralar ham kuchaytirilgan bo'lib, ko'plab radikallar jinoiy javobgarlikka tortiladilar va oxir-oqibat, to'g'ri yo'lni tanlamaganligi uchun o'limga hukm qilinadi. Bu amaliyot oxirgi keskin chora sifatida qo'llaniladi. Lekin mamlakatda radikallashuvga qarshi eng samarali kurash – bu mafkuraviy kurash ekanligi allaqachon anglab yetilgan.

Mafkuraviy ishlar qatorida, o'z qilmishlaridan pushaymon bo'lgan sobiq radikallar bilan bo'lgan intervyular, Suriya va boshqa mamlakatlardagi jangarilarning jinoiy qilmishlari, alkogol va narkotik moddalar iste'moli bilan bog'liq “jirkanch” ishlari doimiy ko'rsatib boriladi va bu holatlar ham zo'ravon ekstremizmga qarshi kurashishning samarali vositasi sifatida jadal olib boriladi[3].

Zo'ravon ekstremizmga qarshi kurash borasida katta tajribaga ega bo'lgan, texnologik jihatdan tobora taraqqiy etib borayotgan yana bir davlat – Turkiya Respublikasi bo'lib, mamlakatda radikal kuchlarga qarshi kurashish bilan bog'liq juda zalvorli tarix mavjud. Bugungi Turkiya radikalizmga qarshi kurashishning yorqin misoli sifatida ham qayd etiladi.

Turkiyada deyarli 20 yil davomida mo'tadil islomiy, shuningdek, asosiy mafkurasi “konservativ demokratiya” bo'lgan Adolat va taraqqiyot partiyasi hukmronlik qilayotgan bo'lsada, mamlakat radikallashuvga. Zo'ravonlikka samarali qarshilik ko'rsata olmoqda. Buning asosiy sababi sifatida biz islom va dunyoviylik o'rtasida shakllangan muvozanatli munosabatni keltirishimiz mumkin. Mamlakatda turli siyosiy qarashlarning mavjudligi, ham diniy va ham dunyoviylikning o'zaro “til topishishi” bilan bog'liq jarayonlar tarixiga deyarli 100 yil bo'ladi. O'z vaqtida Turkiya Respublikasining asoschisi Mustafo Kamol Otaturk ekstremistik kuchlarga qarshi olib borgan murosasiz kurashi tufayli mamlakat butunlay sekulyar jamiyatga aylantirilgan edi. Ammo, o'tgan asrning 80-yillarida sodir bo'lgan islom o'yg'onishi bilan bog'liq xalqaro jarayonlar Turkiyaga ham o'z ta'sirini o'tkazdi[4]. Ammo, mamlakatda dunyoviylikning, ilm-fanning, modernning keng targ'iboti tufayli, shuningdek, yoshlarda islom yoki diniylikka qaraganda, milliylikni (buyuk Turk millati) tuyg'usini kuchaytirishga qaratilgan asosiy e'tibor tufayli bugun mamlakat diniy ekstremizmga qarshi samarali kurash olib bora olish layoqatini yo'qotmagan. Mamlakatda diniy va dunyoviy tuzum tarafdorlari o'rtasidagi qarashlarda kelishmovchilik bo'lsada, dunyoviy hayot tarafdorlari tomonidan Turkiyaning o'z modernizatsiya loyihalari mavjudligi, liberal hayot, demokratiya va fuqarolik institutlarining shiddati kabilar siyosiy jarayonlarning asosini tashkil qiladi.

Zo‘ravonlikning ikkinchi tomoni – bu millatlararo munosabatlarda o‘z aksini topgan bo‘lib, Turkiyada mavjud kurd millatining mustaqillikka erishish uchun jon-jahdi bilan kurashishi, millatchilik va separatizm g‘oyalariga yo‘g‘rilgan zo‘ravonlikning avj olishi bilan bog‘liq holatlar tez-tez sodir bo‘lib turadi. Bunga qarshi garchi, Turkiya aksariyat hollarda harbiy yo‘l bilan kurashsada, lekin millatlararo munosabatlarda ham muvozanatni ta‘minlashga alohida mafkuraviy e‘tibor qaratiladi.

Turkiyada sekulyar jamiyatning mezonlari bugungi kunda eng dolzarb mavzulardan biri bo‘lib qolmoqda va jamiyatning o‘zi har qanday zo‘ravonlikka qarshi kurashish borasida katta immunitetga ega. Bunday yutuqqa erishilishining asosi – bu mamlakatda ta‘lim tizimining tobora zamonaviylashib borayotganligi, aholining aksariyat qismi ma‘rifatliligi, Yevropa bilan integratsiya jarayonlarining parametrlari mavjudligi, mamlakatda turli millatlar va elatlarning, diniy konfessiyalarning o‘zaro yelkama-yelka hamkorligini ko‘rsatish mumkin.

Ekstremiz va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rayotgan davlatlardan yana biri sifatida Pokistonni ko‘rsatishimiz mumkin. Ushbu mamlakat aholi soni bo‘yicha juda katta musulmon mamlakatlaridan biri bo‘lib, so‘nggi vaqtlarda islomiy ekstremizmdan, radikalizmdan ko‘p jabr, zulm ko‘rayotgan mamlakat sifatida e‘tirof etilmoqda. O‘tgan asrning o‘rtalarida dastlab Britaniyadan mustaqillikka erishgan, keyin esa Hindiston bilan fojiali tarzda “bo‘linish”ni boshdan kechirgan Pokiston o‘z tarixi davomida ko‘p musibatli kunlarni boshdan kechirdi[5]. Ammo, demokratik taraqqiyot borasida katta salohiyatga ega mamlakat bugungi kunda zo‘ravonlikka ham qarshi tura olayotgan, G‘arb davlatlari bilan samarali hamkorlik qila olayotgan, eng asosiysi zamonaviy boshqaruvni qo‘ldan boy bermayotgan mamlakat hisoblanadi.

Buning o‘ziga xos sabablari sifatida, Pokistonning Konstitusiyasini alohida tilga olish mumkin. Islomchilarning ta‘siri u darajada yuqori bo‘lmagan vaqtda ijod qilingan mazkur Konstitusiya yozilishida Yevropada yashagan va dunyo taraqqiyotini, yutuqlarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan taniqli shaxslarning roli nihoyatda yuqori bo‘lgan edi. Birgina shu omilning o‘zi mamlakatda zo‘ravonlik va ekstremizmga qarshi kurashning muhim huquqiy asosi bo‘lganligini e‘tirof etgan holda, mamlakatda radikallasuvga qarshi kuchlarning, siyosatchilarning, partiyalarning, jamoat tashkilotlarining ham roli nihoyatda yuqori ekanligini tan olmoq joiz.

Bugun mamlakat islomiy radikal kuchlarga qarshi murosasiz kurash olib borayotganligi va bu borada ko‘plab davlatlar tajribalariga tayanayotganligi, millatlararo munosabatlardagi (asosan Panjobliklar va Pushtunlar) ziddiyatlarni bartaraf etish uchun zamonaviy ta‘limni qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratayotganligini e‘tirof etmoq joiz[6].

Shu bilan bir qatorda, mamlakat zo‘ravonlik ta‘siridagi yana bir jihat, ya‘ni islomiy yo‘nalishlar bo‘lgan sunniylar va shialar o‘rtasidagi ziddiyatlardan keng jabr

ko'rayotganligini, doimiy nizolar (ko'pincha qonli tus olayotgan, ya'ni bir-birlarining masjidlaridagi portlashlar, o'zaro qarama-qarshiliklar, radikal chaqiriqlarga ergashayotgan yoshlarning xavfli harakatlari) mamlakatning barqarorligiga ham keng xavf solayotganligini, lekin mamlakatda tobora mustahkamlanayotgan demokratik qadriyatlar vositasida ularga qarshi samarali kurasha olayotganligini tan olish kerak.

Pokiston zo'ravonlik va ekstremizmga qarshi muvofiqsiz kurash yo'lini tanlab, bu yo'lda ta'lim va mafkuraviy ishlarni tobora jadallashtirayotganligini, xotin-qizlarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotidagi rolini oshirish yo'li bilan kurashmoqda. Misol uchun, Pokiston Bosh vaziri lavozimida ham o'z vaqtida ayol kishi bo'lganligini, bugun ham mamlakatda ko'plab muhim lavozimlarni xotin-qizlar egallaganligi va ular vositasida jamiyatdagi radikal qarashlarga katta zarba bera olayotganligini e'tirof etmoq joiz.

Shuningdek, yoshlarning ko'p qismini xorijiy mamlakatlarda, asosan taraqqiy etgan G'arb mamlakatlarida ta'lim olishi, ularning o'qishni tugatib, mamlakatga qaytib kelishi va radikalizm emas, balki ma'rifiy taraqqiyot yo'lini tanlayotganligi, davlat organlaridagi lavozimlarni egallashi, ular tomonidan dunyoviylik va texnologik taraqqiyotning muhim omil ekanligini targ'ib etilishi Pokistonning zo'ravon ekstremizmga qarshi kurashining muhim yo'nalishiga aylanganligi muhim tajriba sifatida e'tirof etilmoqda.

Zo'ravon ekstremizmdan katta jabr chekayotgan yana bir ulkan musulmon mamlakati – bu Indoneziya bo'lib, mamlakat bugungi kunda ko'plab radikal kuchlarning nishoniga aylanmoqda. Davlatdagi vaziyatning murakkabligiga, 250 millionli aholining islom diniga e'tiqod qilishi va radikallashuvni targ'ib qiladigan ko'plab ekstremistik kuchlarning ta'sir ko'rsatishini qayd etmoq lozim.

Indoneziyada islomning radikallashuviga yo'l qo'ymaslik uchun mamlakat hukumati, maxsus kuchlar, kuch tuzilmalari, zamonaviy musulmon ta'lim tizimi, "Muhammadiya" va "Nahdlatul ulamo" singari umummusulmon jamoat tashkilotlari yordamida samarali kurash olib bormoqdi. Ular tomonidan keng targ'ibot ishlari olib borilib, unda islomning ma'rifatparvarlik va ilmga rag'bat xususiyatlari ommaga taqdim qilinadi[7].

Bir tomondan, mamlakat elitasi faol tarzda radikallashuvga qarshi kurash doirasida o'z tarixiy an'alarini targ'ib qilish yo'li bilan samarali kurashsa, ikkinchi tomondan, bu jarayonga butun davlat apparati, harbiy kuchlar agark, radikallashuv mamlakat va jamiyat xavfsizligiga tahdid tug'dira olish imkoniyatiga ega deya baholansa, to'g'ridan-to'g'ri aralashadi va har qanday faoliyat qat'iy chek qo'yilishi bilan oldi olinadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, radikallashuvga qarshi kurash jarayonlariga mamlakatning taniqli, nufuzli musulmon jamoat va diniy-ma'rifiy tashkilotlari ham faol jalb qilinib, ular tomonidan radikalizmga qarshi kurashda tizimli kurashish yo'llari

va uslublari ishlab chiqilib amaliyotga joriy qilingan. Xususan, bunda mamlakatdagi katta obro'ga ega bo'lgan imomlar, ulamolar yordamida axborot va ilmiy faoliyat keng avj oldiriladi.

Shu bilan bir qatorda mamlakatda radikalizmga qarshi kurashning faol ishtirokchilari sifatida islom universitetlari va boshqa qator diniy va dunyoviy ta'lim muassasalari maydonga chiqadi. Davlatning madaniy va ilmiy elitasi tomonidan olib boriladigan ma'rifiy ishlar musulmon aholining birinchi galda, siyosiy madaniyatini yuksaltirishni ham targ'ib qiladi. Ular tomonidan G'arb davlatlari va jamiyatlarining erishgan yutuqlari asosan ilmiy va ma'rifiy yo'l ekanligi musulmon ummasiga doimiy tushuntirib borilishi keng yo'lga qo'yilgan.

Mamlakatda tarixda saboq chiqarish, milliy va dunyoviy salohiyatni rivojlantirish, jamiyatning hamjihatligini ta'minlash, radikalizmning jirkanch basharasini ochib berish, zo'ravonlikka qarshi ma'rifiy kurashish kabi omillar bu boradagi siyosatning ijtimoiy-mafkuraviy asosini tashkil qiladi[8]. Zamonaviy Indoneziya ummaning faoliyati doirasida islomning radikallashuviga yo'l qo'ymaslik, radikal va ekstremistik oqimlar va an'analarning profilaktikasi borasida samarali va hayotiy mexanizm taklif qila olgan mamlakat hisoblanadi. Bu mexanizm asosan ta'lim, islomiy tarbiyaning o'ziga xos yo'nalishlari, ustozlarga, millat ruhiyatiga cheksiz hurmat ko'rsatish va xokazo uslublarni qamrab olgan.

Bugungi kunda islom olamida o'z so'ziga, qudratiga va o'ziga xos taraqqiyot tendensiyasiga ega davlatlardan yana biri – Malayziyadir. Madaniy, milliy va mintaqaviy jihatdan Indoneziyaga yaqin bo'lgan ushbu davlat ham bugun zo'ravon ekstremizmga, radikalizmga eng ko'p duch kelayotgan mamlakatlardan biridir. Mamlakatda zo'ravonlik va radikallashuvga qarshi uch umumiy dastur bo'lib, ularning har biri zo'ravonlikka va radikallashuvga qarshi samarali kurashni taqazo qiladi.

1. Hamma tomonni qamrab oladigan dastur: alohida olingan ekstremistlar mafkurasini va xulq-atvorini o'zgartirishni, terroristik guruhlar tuzilmalarini buzishni amalga oshirish (garchi bunday dasturlar murakkab, qimmat, lekin muvaffaqiyati kafolatlangan).

2. Maqsadli dasturlar: alohida insonlar bilan ishlash va ularga o'z qarashlari va xulq-atvorini o'zgartirish taklifini berish.

3. Pragmatik dasturlar: asosiy maqsad – terrorchi yoki radikalning xulq-atvorini o'zgartirish (garchi murakkab bo'lsada, ma'lum bir natijalarni qo'lga kiritish ehtimoli yuqori).

Malayziyada ekstremistlarga ta'sir ko'rsatishning maxsus dasturi uzoq muddatli bo'lib, u kamida uch yilni qamrab oladi va unda kuch ishlatish, bo'ysinmaydigan yoki qaytmaydiganlarga nisbatan qat'iy intizomiy jazolash qo'llaniladi[9]. Bunday tajriba, uslub va texnologiyalarning ma'lum qismlarini Malayziya Indoneziya, Singapur shuningdek, Xitoydan o'zlashtirgan. Bunga asosan qamalagan ekstremistlarga nisbatan

diniy-ma'rifiy va psixologik faoliyat amalga oshiriladi. E'tiborli jihati ekstremistning ijtimoiy atrof-muhiti bilan ham faol ishlar olib boriladi. Masalan, ekstremistlarning oilasi ta'minoti uchun davlat tomonidan moliyaviy ko'mak ajratiladi va shu yo'l bilan unga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maxbus ekstremistlarga bepul ta'lim beriladi va kasb o'rgatiladi. Alohida ta'kidlash kerakki, o'z ekstremistik va radikal mafkurasidan voz kechgan ba'zi sobiq maxbuslar boshqa radikallar bilan profilaktik ishlar uchun volontyor sifatida jalb qilinadi va ular uchun ma'lum bir ijtimoiy imtiyozlar ham yaratiladi.

Qamoq muddatini o'tayotgan radikallarga qarshi kurashishning umumiy xususiyati ikki darajada, ya'ni individual va jamoaviy tarzda amalga oshiriladi. Bu vazifalar uch xil tarkibiy qismdan iborat bo'lib, ular: maxbusning qamoq muddatini o'tab chiqqandan so'ng jamiyatga ijtimoiy moslashuviga ko'maklashish uchun diniy-ma'rifiy, psixologik va tibbiy faoliyat tarzida joriy qilinadi[10]. Shu yo'l bilan jamiyat uchun "Yangi odam" yaratish konsepsiyasi dunyo yuzini ko'radi.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Ushbu mamlakatlar tajribalarini yetarlicha o'rganish, tadqiq qilish asnosida O'zbekistonda zo'ravon ekstremizmga qarshi kurashish, radikallashuvning oldini olish va jamiyatda bunday salbiy unsurlar ko'payishiga yo'l qo'ymaslik uchun kerakli tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Manbalar tahliliga asosan biz ishlab chiqilayotgan tavsiyalarni quyidagicha amaliyotga joriy qilish lozim, deb hisoblaymiz:

1. Ekstremistik faoliyatga olib keladigan yoki jamiyatda radikalizm uchun asos bo'layotgan holatlarni aniqlash;

2. Yoshlarda dunyoviylik ruhiyatini mustahkamlaydigan ilmiy, ma'naviy tadqiqotlarni ko'paytirish va ularning xulosalarini amaliyotga joriy qilish;

3. Mamlakatda obro'ga ega bo'lgan diniy arboblardan va ulamolarni ekstremizmga va radikalizmga qarshi profilaktik jarayonlarga keng jalb qilish;

4. Yoshlarda milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'ularini kuchaytirish orqali zo'ravonlikka, ekstremizm va radikalizmga qarshi immunitetni mustahkamlash va kuchaytirish;

5. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda radikalizmning oqibatlari va uning sabablari to'g'risida qisqa lo'nda axborotlarni tarqatishning ta'sirchan uslublarini va mexanizmlarini ishlab chiqish;

6. Radikal kayfiyati yoki ekstremistik xulq-atvori aniqlangan toifalar bilan ishlashning ma'rifiy uslublarini joriy qilish, ularni jahon adabiyotining durdona asarlarini o'qishlari va uni anglashlari uchun shart-sharoit yaratish, zarur bo'lsa, bunga majbur qilish;

7. Radikalizm va zo'ravon ekstremizm aslida islom dinini qo'llab-quvvatlash emas, aslida jamiyatni jaholatga boshlab, taraqqiyotdan ortda qoldiradigan va qoloqlikka yuz tutishiga sabab bo'ladigan omil ekanligini ilmiy-ma'rifiy isbotlagan

tadqiqot namunalarini yaratish va turli axborot vositalari orqali maqsadli auditoriyaga yetkazish;

8. Radikalizm va zo'rvon ekstremizmga qarshi kurashish borasida katta yutuqlarni qo'lga kiritgan xorijiy mamlakatlar bilan tajriba almashishni yo'lga qo'yish, ularning mutaxassislarini ma'lum bir maqsadli vazifalar uchun jalb qilish.

АДАБИЁТЛАР

1. Ёдгоров Ш. Миср Араб Республикасининг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш тажрибаси (XX аср охири–XXI аср бошлари) //Общество и инноватсии. – 2021. – Т. 2. – №. 5/S. – С. 503-511.
2. Юрченко В.П. Саудовская Аравия: проблемы противодействия терроризму и исламскому экстремизму. <http://www.iimes.ru/?p=3000>
3. Rabasa Angel, Pettyjohn Stacie L., Ghez Jeremy J., Boucek Christopher. Deradicalizing Islamist Extremists. RAND Corporation, 2010. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG1053.pdf
4. Шлыков П. Ближневосточная политика Турции в контексте «арабской весны». - URL: <http://perspektivy.info>
5. Jalal A. The Struggle for Pakistan. A Muslim Homeland and Global Politics. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2014, p. 63.
6. Talbot I. Pakistan. A New History. Karachi: Oxford University Press, 2012, p. 126-130.
7. Файншмидт Р. И. Факторы радикализации ислама в Индонезии в конце XX-в начале XXI в //Власть. – 2021. – №. 4. – С. 285-289.
8. Akmaliah W., Burhani A. Digital Islam in Indonesia: The Shift of Ritual and Religiosity during Covid-19 // Researchers at ISEAS - Yusof Ishak Institute analyse current events. 2021. No. 107. URL.:
9. Сысоев А. М., Аболмасова Т. Е. Зарубежный опыт по реализации пенитенциарных программ дерадикализации экстремистов с применением основ традиционных вероучений //Человек: преступление и наказание. – 2016. – №. 3 (94). – С. 48-52.
10. Скобелева О.О. Разработка и осуществление программ дерадикализации осужденных за преступления террористического характера в исправительных учреждениях зарубежных стран //Пенитенциарная безопасность: национальные традиции и зарубежный опыт. – 2019. – С. 209-211.
11. Qo'ysinova, Fazilat Oripovna SIYOSIY INTEGRATSIYANI SHAKLLANTIRISHDA SIYOSIY INSTITUTLARNING ROLI // ORIENSS. 2021. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/siyosiy-integratsiyani-shakllantirishda-siyosiy-institutlarning-rol-i> (дата обращения: 18.06.2023).

12. Fazilat Oripovna Qoysinova. (2026). Factors Of the Manifestation of Destructive Trends in The Process of Globalization. International Journal Of History And Political Sciences, 6(01), 10–12. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume06Issue01-03>
13. Oripovna Q.F. Markaziy Osiyo davlatlari integratsiyasida xalqaro tashkilotlarning roli: //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 12. – С. 42-48.